

Câteva observații despre formarea etnonimelor în *Istoria universală* a lui Ioan Piuariu-Molnar (Buda, 1800)¹

ALEXANDRA PRISACARIU²

The current paper aims at presenting the ethnonyms and horonyms from the first *Universal History* published in Romanian. The book is a translation made by Ioan Piuariu-Molnar after a French original written by Claude Millot in the 18th century. The Romanian version is available only in Cyrillic transcription and presents the history of some of the most important ancient peoples, such as Egyptian, Chinese, Assyrian, Babylonian, Phenician, Mede, Persian, Indian, Jewish, Greek, and others.

The first part of the current study presents the terminological and theoretical bases needed for our analysis, whereas the second part consists in an inventory of the ethnonyms identified in Molnar's *History* and a linguistic analysis made from two perspectives: according to the derivational suffix and according to the type of radical (proper or common noun). In Molnar's text, we have identified three noun suffixes (*-ean/-ian*, *-an*, and *-ez*), two adjective suffixes (*-esc* and *-icesc*) and one adverbial suffix (*-icește*). Even though the number of ethnonyms identified was much higher, during our research we have come to the conclusion that many of them were borrowed either from French, Latin, Slavic or Italian, such as *israilitean*, *corinthean*, *moavitean*, *amalechitean*, *canaanitean*, *amalechitean*, and others, and did not comply with our analysis. However, we intend to

¹ Această lucrare a fost sprijinită financiar în cadrul proiectului POSDRU/187/1.5/S/155397 cu titlul „Prin burse doctorale spre o nouă generație de cercetători de elită”, cofinanțat din Fondul Social European prin intermediul Programului Operațional Sectorial Dezvoltarea Resurselor Umane, 2007–2013.

² Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, România.

continue our research in the future and to make a thorough analysis of the ethnonyms borrowed from the Romance and the Slavic languages.

Key-words: *derivation, suffix, ethnonym, horonym, universal history*

Introducere

În lingvistica românească, problema etnonimelor și a horonimelor a fost prea puțin discutată, singurele studii relevante fiind cele ale lui Constantin Dominte și ale lui Eugen Munteanu. Dacă toponimia și antroponimia s-au bucurat de un interes sporit din partea specialiștilor, nu același lucru se poate afirma despre etnonimie și horonimie. Din acest motiv, am considerat necesară realizarea unui studiu lingvistic în care să fie prezentate câteva aspecte de natură lexicală și morfologică referitoare la etnonimele și horonimele apărute în una din primele lucrări cu caracter istoric tipărite în limba română.

Lucrarea pe care se bazează acest studiu, *Istoria universală* a lui Ioan Piuariu-Molnar, este o traducere după textul abatelui Claude Millot, *Eléments d'histoire générale*, tipărită la Buda în anul 1800, și are la bază atât versiunea primară din limba franceză, cât și traducerea din limba germană realizată de Wilhelm Ernst Christiani³.

Aspecte teoretice

Termenul *etnonim* provine dinfr. *Ethnonyme*, care este, la rândul lui, un împrumut din greacă, compus din termenii grecești *ἔθνος*, *éthnos*, „popor” și *ὄνομα*, *ónoma*, „nume”. Un alt termen care circulă în domeniu, parțial sinonim cu acesta,

³ Versiunea în limba germană, intitulată *Universalhistorie. Alter, mittler und neuer Zeiten*, a fost publicată la Viena, în anul 1794.

este acela de *politonim*⁴. O observație importantă pe care Constantin Dominte o face cu privire la etnonime este aceea că, în perioada modernă, aproape toate etnonimele mai importante sunt cuvinte polisemantice, care prezintă două sensuri principale: cel etnonimic, mai restrâns, care face referire la etnie (naționalitate sau popor) și cel politonimic, mai larg, care face referire la cetățenie, adică la apartenența unui individ sau a unei comunități la un anumit stat (Dominte 2004: 19).

Analiza lexicală a etnonimelor

În cele ce urmează, prezentăm analiza lexicologică a etnonimelor identificate (și a adjectivelor și adverbelor corespunzătoare), pe care am structurat-o după modalitatea de formare. Etnonimele din inventarul nostru au fost clasificate în funcție de sufixul derivativ, pe de o parte, și în funcție de tipul radicalului (substantiv propriu, substantiv comun), pe de altă parte. Pentru stabilirea procedeului de formare a etnonimelor, am consultat următoarele dicționare: *Dicționarul limbii române* (dicționarul-tezaur, DA și DLR), *Micul dicționar academic* (MDA), *Dicționarul explicativ al limbii române* (DEX²), *Dicționarul etimologic român* (DER) și *Dicționaru limbii românești* al lui August Scriban.

În inventarul nostru de etnonime, am identificat următoarele sufixe: sufixele substantivale *-ean/-ian*, *-an* și *-ez*, sufixele adjectivale *-esc* și *-icesc* și sufixul adverbial *-icește*. Având în vedere că spațiul de care dispunem este limitat, nu ne permitem să prezentăm analiza tuturor etnonimelor derivate din textul lui Molnar, așa cum ne propusesem inițial. Drept urmare, am decis

⁴ Această distincție a fost făcută de către Constantin Dominte în articolul intitulat *Etnonime, politonime și glotonime. Lexicologie din perspectiva filologiei culturale*, unde autorul afirmă că etnonimele sunt o categorie supraordonată ce înglobează și politonimele, „nume de cetățenie”, deoarece termenului *polis* i se atribuia, în greaca veche, sensul de „cetate sau oraș având organizarea internă a unui stat”.

să enumerăm toate etnonimele care au ca procedeu de formare derivarea, dar să discutăm numai câteva exemple reprezentative pentru fiecare categorie în parte.

Derivate cu sufixul -ean/-ian

Cel mai vechi sufix substantival românesc care arată originea sau apartenența este sufixul *-ean*, care apare, uneori, sub forma *-ian*. După A. Philippide (Philippide 1984: 113), acest sufix provine din slava veche, *-ěaninŭ* și *-īaninŭ*, și este un sufix compus, format din *-ęn* + *-inŭ*, *-īan* + *-inŭ*. În textul lui Molnar, am identificat următoarele derivate cu acest sufix: *medean*, *troadean*, *babelonean*, *cartaghinean*, *eghiptean*, *ethiopean* și *sabinean*. După tipul radicalului, am împărțit aceste derivate în două categorii:

- a) derivate cu radicali substantive proprii (honorime):
troadean, *babelonean*, *cartaghinean* și *eghiptean*.

Substantivul *babelonean*, prezent în text cu forma de plural *babeloneni/-ene*, este derivat de la numele propriu *Babilon* + sufixul *-ean*: „După arătarea lui Berósus, plănuia *babelonenii* preste an o sărbătoare în cinci zile” (102). În DA, acest substantiv etnonimic nu este înregistrat. Apare însă în MDA, cu forma de singular feminin, *babeloneană*, dar nu cu sens de etnonim, ci cu sensul de „bancnotă de cinci mii de lei”. Forma veche, derivată, *babelonean*, este înlocuită în limba modernă cu *babilonian*, împrumut din limba franceză (fr. *babylonien*). În ceea ce privește forma din limba modernă, *babilonian*, este necesar de menționat faptul că DA o înregistrează ca împrumut, spre deosebire de MDA, unde este considerată substantiv derivat de la radicalul nume propriu *Babilon*, la care s-a adăugat sufixul *-ean*.

Un alt substantiv derivat ce intră în această categorie este substantivul *cartaghinean*, prezent în text și cu variantele *cartaghenean* și *cartaghenens*, derivat de la numele propriu *Cartaghina* (forma veche de la Cartagina) + sufixul *-ean*: „*Cartaghenenii*, ca și fenițienii, prin negoțitorie s-au norocit” (113). Forma *cartaghinean* a fost atestată încă din anul 1700 în

*Floarea darurilor*⁵: „Pe(n)tru îndreptarea, spun la *Istoriile Râmului*, cum fiind prinsu Marco Regul de *cartagheneani* carele avea război cu râmleanii, l-au trimis în Râm” (389). Nici DA și nici MDA nu înregistrează această formă veche, ci doar forma modernă *cartaginez* (< *Cartagina* + -ez).

Substantivul *eghiptean*, prezent în text sub forma învechită, este derivat de la numele propriu *Egipt* + sufixul -*ean*⁶: „Încă cu multe sute de ani era *eghiptenii* și fenițienii cu mult mai înțelepți” (279). Pentru acest termen am exclus posibilitatea împrumutului din franceză, deoarece, în această limbă, termenul apare sub forma *égyptien*, care, în limba română, a dat *egiptian*, formă atestată în DLR, dar neutilizată în limbă⁷;

- b) derivate cu radicali substantive comune (etnonime):
medean, *ethiopean* și *sabinean*.

Substantivul *ethiopean*, prezent în text sub forma de masculin plural *ethiopeni*, este derivat de la substantivul comun *ethiop* (etnonim), o formă veche, la care s-a adăugat sufixul -*ean*: „...Numai atunci să înceapă războiul cu *ethiopenii*, când vor fi persii atâta de tari, cât să poată întinde arcul acesta cum îl poate el...” (139–140). Nici în DLR și nici în MDA nu este înregistrată forma veche, ci doar cea actuală, *etiopian*, care este un împrumut adaptat din franceză (fr. *éthiopien*).

Etnonimul *medean* este un derivat format din radicalul *med*, la care a fost adăugat sufixul -*ean*: „Poligamia era *medenilor* nu numai slobodă, ci și poruncită” (130). Forma de plural a acestui substantiv etnonimic este concurată, în textul lui Molnar, de forma nederivată, mai des utilizată, *mezi*, prezentă în text sub forma *medi*: „Că după biruințele sale au voit el să urmăze pompei *medilor*” (165). Forma învechită *medean* nu este

⁵ Am găsit această formă în fișierul rezultat din proiectul EHR, pe baza căruia se va redacta un dicționar corespondent; vezi Munteanu 2005.

⁶ În DER, este prezentată etimologia formei actuale *egiptean* (*Egipt* + -*ean*).

⁷ *Dicționarul limbii române literare contemporane* (DLRLC) înregistrează această formă doar la Camil Petrescu.

înregistrată nici în DLR, nici în MDA, unde apare doar forma nederivată, *med*.

Derivate cu sufixul -an

O altă serie de etnonime pe care le-am întâlnit în traducerea lui Molnar este formată cu sufixul care arată originea *-an*. În *Opere alese* și în *Istoria limbii române* (Philippide 1984; Philippide 2011), A. Philippide face mențiunea că acest sufix este de origine slavă și că termenii rezultați prin derivare sunt atât substantive, cât și adjective. În textul lui Molnar, am identificat următoarele derivate cu acest sufix: *indian*, *sirian*, *american*, *theban*, *messinian* și *trațian*.

Substantivul *indian* (prezent în text doar cu formele de plural *indiani* și *indieni*) este derivat de la horonimul aferent *India*, la care s-a adăugat sufixul *-an*: „Visurile *indienilor* pretutindenea s-au lățit” (181). Pentru acest termen, DLR face mențiunea că este un neologism asimilat cuvintelor românești derivate cu sufixul (care arată originea) *-ean*. O etimologie diferită pentru acest etnonim este oferită în MDA, unde *indian* apare ca împrumut adaptat din limba franceză (din fr. *indien*).

Etnonimul *theban* (cu varianta *thevani*), ortografiat în text cu grafie etimologică, este un derivat de la numele propriu *Theba* (forma veche de la Teba) + sufixul *-an*: „Thesalonênii, arghirii, thevii sau *thebanii* și alți mai mulți sta supt acest număr” (324). Forma de plural este concurată, în textul lui Molnar, și de forma nederivată, *thevi*: „El își vede pavăza și îi spun lui că *thevii* au biruit, el mângâie pe slujitorii săi cei mârniți de întristare” (429).

Derivate cu sufixul -ez

Un alt sufix pe baza căruia se formează nume de popoare în limba română este sufixul *-ez*. În lucrarea lui Philippide, singura mențiune este aceea că *-ez* este un sufix substantival, fără a i se prezenta originea. În Pascu (Pascu 1916), acest sufix nu a fost înregistrat. În MDN, Florin Marcu indică etimologia franceză: *-ais*, *-aise*, *-ois*, *-oise*. Singurul substantiv din textul nostru

derivat cu acest sufix este etnonimul *hinez*, care este un derivat de la numele propriu corespunzător *Hina* + sufixul *-ez*: „Mai pre urmă stă pre aceasta că slovele *hinezilor* cu ale eghiptênilor și cu ale fenițienilor au asemănare” (75).

Derivate cu sufixul -esc

Dintre sufixele adjectivale care indică originea, sufixul *-esc* este cel mai frecvent. În aceeași lucrare, A. Philippide face mențiunea că originea acestui sufix este romanică, în timp ce în MDN este indicată originea franceză *-esque*. Pe teren românesc, acest sufix adjectival este foarte productiv și a fost concurat, în perioada veche, de un alt sufix adjectival, *-icesc*.

La fel ca și în cazul substantivelor derivate cu *-ean*, am identificat două categorii diferite:

- a) derivate al căror radical este un substantiv comun (etnonim): *italienesc*, *jidovesc*, *eghiptenesc*, *hinezesc*, *assirienesc*, *englizesc*, *haldeesc*, *persesc*, *frâncesc*, *evreesc*, *fenițienesc* și *indienesc*.

În ceea ce privește tipul radicalului (derivat sau împrumutat), am împărțit adjectivele din această clasă în alte două subcategorii: a) adjective care au radical un substantiv etnonimic derivat în limba română și b) adjective care au radical un substantiv etnonimic împrumutat din franceză.

Assirienesc este un adjectiv derivat de la forma împrumutată din franceză *assirien* (fr. *assyrien*) plus sufixul *-esc*: „vedem istoria lui cea *assirienească* că cuprinde atâtea basne absurde” (86). Cu toate că formele cu *-esc* sunt mai numeroase în textul lui Molnar, am identificat, totuși, și o formă cu *-icesc*, derivată de la radicalul *asir*: „După urmarea anglezilor, împărăția *assiricească* este foarte veche” (XII).

Adjectivul *englizesc*, prezent în text și cu varianta de plural *anglizești*, este un derivat de la etnonimul *englez* + sufixul *-esc*: „Scriitorii *anglizești* a istoriei universale zic că istoria cea

adevărată a Assiriei numai din Biblie trebuie să scoată” (90); „Signior Goguét la 4256 de livre, 3 suuri și 8 denari și tocma mai așa îl prețuiesc și istorici *englizești*” (290).

Frâncesc este derivat de la etnonimul *frânc*, provenind, cel mai probabil, din sl. *Франкъ*, la care s-a adăugat sufixul adjectival *-esc*: „...pământul împrejur cuprinde ca la 9000 de miluri *frâncești*” (96);

- b) derivate al căror radical este un substantiv propriu (honorim): *babelonesc*.

Adjectivul *babelonesc* este derivat de la numele propriu *Babilon*, la care s-a adăugat sufixul *-esc*: „Nímrod, un strănepot a lui Nôe, ar fi întemeiat împărăția *babelonească*” (89).

Derivate cu sufixul -icesc

Unul dintre cele mai controversate sufixe din lexicologia românească este sufixul adjectival *-icesc*. Cele mai importante cercetări privitoare la acest sufix sunt cele semnate de Ladislau Gáldi, Fulvia Ciobanu, N.A. Ursu și Despinei Ursu, Ioan Oprea, precum și contribuția Gabrielei Pamfil și a Elenei Tamba (Pamfil, Tamba 2013).

Într-un studiu monografic dedicat acestei probleme (2004–2006), N.A. Ursu și Despina Ursu ajung la concluzia că sufixul *-icesc* nu este de origine rusă, așa cum s-a afirmat anterior (cf. Ciobanu), ci s-a format în limba română de la sufixul mai vechi *-esc*, în procesul adaptării adjectivelor grecești terminate în *-ικός*, precum și a celor latinești terminate în *-icus*. O părere similară are și Ioan Oprea în articolul intitulat *Originea sufixelor adjectivale compuse din perioada premodernă a limbii române literare* (Oprea 1988).

La fel ca în cazul adjectivelor derivate cu *-esc*, am împărțit derivatele cu *-icesc* în două categorii:

- a) adjective al căror radical este un substantiv comun (etnonim): *arabicesc*, *persicesc*, *finicesc*, *spartanicesc*, *medicesc*, *thebanicesc*, *belghicesc* și *assiricesc*. Putem,

de asemenea, să distingem între alte două subclase, în funcție de forma radicalului: a) substantiv comun împrumutat (*arabicesc, persicesc, finicesc, medicesc, belghicesc, assiricesc* și *spartanicesc*) și b) substantiv comun derivat cu sufixul *-an* (*thebanicesc*).

Adjectivul *persicesc* este derivat de la substantivul etnonimic *pers* + sufixul *-icesc*: „Alianții cerca protecția și ocrotirea craiului *persicesc* că toată simțirea mării era prin ticăloasa lor politie nădușită” (426). Forma derivată cu *-icesc* este concurată, în text, și de forma cu *-esc*, adjectivele derivate cu sufixul din urmă fiind doar în număr de două: „Nici un gheeneral *persesc* să nu să apropie cu mână înarmată cale de trei zile de aceste mări” (339).

Belghicesc este format de la substantivul etnonimic *belgi*, la care s-a adăugat sufixul *-icesc*: „Góla: împărțită în patru părți: în cea *belghicească*, în țeltică, în Acbitánia, în Narbónia” (VI) Etnonimul corespunzător *belgian*, care nu este prezent în textul nostru, are o situație aparte în limba română, deoarece nici în franceză (*belge*), nici în italiană (*belgio*), nici în spaniolă (*belga*) și nici în rusă (*белгнец*) nu apare sufixul *-an*. Substantivul a fost analizat de Marieta Pietreanu ca fiind format în limba română dintr-o temă în *-gi*, similară cu cea italiană;

b) adjective al căror radical este un nume propriu (horonim):
frighicesc, lațedemonicesc și *corinthicesc*.

Frighicesc, prezent în text cu forma veche, este derivat de la numele propriu (horonimul) *Frighia* + sufixul *-icesc*: „...«Becos», ce să chieamă în limba *frighicească* pâine și, din vremea acêia, ar fi dat eghiptênii frighienilor cinstea vechimei” (18). În această situație, adjectivul *frighicesc* funcționează ca un surogat de glotonim.

Corinthicesc, ortografiat în text cu grafie etimologică, este derivat de la numele propriu *Corinth* + sufixul *-icesc*: „Noroadale

Peloponésului să lăsară de această republică de tot ca să să îngrădească după Istmul *Corinthicesc* într-un șant” (305).

Derivate cu sufixul -icește

Singurul sufix adverbial pe care l-am identificat în inventarul nostru de etnonime este sufixul *-icește*. Acest sufix, variantă a sufixului adverbial *-esc*, a fost foarte productiv la sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea.

Singurul adverb cu acest sufix pe care l-am identificat în textul nostru este *spartanicește*, derivat de la substantivul comun *spartan*, la care s-a adăugat *-icește*: „Leonídas îi răspunde *spartanicește*” (303).

Deși nu am găsit informații care să îmi susțină părerea, consider că un număr de substantive care denumesc popoare biblice, cu toate că ar putea părea derivate pe teritoriu românesc, ar putea fi, de fapt, împrumuturi din slavonă, după modelul lui *israiltean* și al lui *corintean* (vsl. *israilițeaninŭ*, *-ěanka*): *molosseni*, *thesaloneni*, *moaviteni*, *amalechiteni*, *amoniteni*, *cananiteni*.

Bibliografie

- DA: *Dicționarul limbii române*, Academia Română, București, Librăriile Socec, Universul, 1913–1949.
- DER: Alexandru Ciorănescu, *Dicționarul etimologic al limbii române*, București, Saeculum, 2007.
- DLR: *Dicționarul limbii române*, serie nouă, București, Editura Academiei Române, 1965–2010.
- SCRIBAN: August Scriban, *Dicționarul limbii românești (Etimologii, înțelesuri, exemple, citațiuni, arhaizme, neologizme, provincializme)*, Iași, Institutul de Arte Grafice „Presa bună”, 1939.

*

- DOMINTE C., *Etonime, politonime și glotonime. Lexicologie din perspectiva filologiei culturale*, în „Limbă și literatură”, vol. I–II, București, p. 17–32, 2004.
- DRAGOMIR M., *Etonime și horonime în cronicile moldovenești*, în „Actes du XXVe Congrès International de Linguistique et de Philologie Romane”, Innsbruck, 3–8 septembre, 2007, Hrsg. v. Maria Iliescu, Heidi M. Siller-Runggaldier, Paul Danler, t. VI, p. 467–480, 2007.
- MUNTEANU E., *Etno-horonimie românească (EHR). Dicționar istoric al numelor de țări și de popoare în română. Prezentarea unui proiect*, în „Analele Universității «Alexandru Ioan Cuza»”, secțiunea IIIe. Lingvistică, LI (număr special), *Studia linguistica et philologica in honorem Constantin Frâncu*, p. 299–321, 2005.
- PAMFIL C.-G., TAMBA E., *Soluții etimologice pentru adjectivele neologice în -icesc, propuse de Dicționarul Academiei*, în vol. *Cultură și identitate românească. Tendințe actuale și reflectarea lor în diaspora*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, p. 191–202, 2013.
- PASCU G., *Sufixe românești*, București, Librăriile Socec & Comp., 1916.
- PHILIPPIDE A., *Istoria limbii române*, ediție critică de G. Ivănescu, Carmen-Gabriela Pamfil și Luminița Botoșineanu, Editura Polirom, Iași, 2011.
- *Opere alese. Teoria limbii*, editat de G. Ivănescu și Carmen-Gabriela Pamfil, cu un studiu introductiv și comentarii de G. Ivănescu, București, Editura Academiei, 1984.
- PIUARIU-MOLNAR I., *Istorie universală, ádecă de obște, care cuprinde în sine întâmplările veacurilor vechi*, vol. I, Crăiasca Tipografie a Universității Peștii, Buda, 1800.